

Історіографія та джерелознавство

Historiography and Source Studies

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.28>
УДК 930. 2:09[908:2](477.41)"16/17"

Юрій МИЦИК,

провідний науковий співробітник
Інституту української археології
та джерелознавства імені М.С. Грушевського
Національної академії наук України,
доктор історичних наук, професор,
Київ, Україна

Yurii MYTSYK,

Leading Researcher,
M. S. Hrushevsky Institute
of Ukrainian Archeography and Source Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Doctor of Sciences (History), Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: mytskyk2002@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1580-1284>

З вістових листів про початковий період війни Речі Посполитої з Османською імперією 1672–1676 рр.

Автор розглядає у статті вістові листи (новини, авізи, відомості, реляції тощо), що стосуються першого року польсько-турецької війни 1672–1676 рр. Ці документи відігравали в той час роль своєрідних газет і переважали друковані праці своєю чисельністю та оперативністю. Вони дають змогу досить точно відтворити картину першого півріччя 1672 р. (до падіння Кам'янець-Подільського), у подіях якого брали участь васали Османської імперії — Кримське ханство, Молдова й Волощина. Водночас вістові листи яскраво відбивають складну ситуацію на Правобережній Гетьманщині, яка була змушена воювати з Річчю Посполитою, Московською державою та Османською імперією, що зумовило розгортання міжусобної боротьби. Крім того, ці тексти додатково висвітлюють військово-політичну ситуацію на Поділлі, містять невідомі факти діяльності гетьманів Петра Дорошенка, Михайла Ханенка, полковників (Іван Сірко, Лисиця, Кияшко та інші). Слід зазначити, що, окрім безумовних позитивних властивостей, вістові листи мають певні недоліки, що вплинуло на ступінь їхньої достовірності. Передусім це використання чуток, неперевіреної інформації з других рук, хоча далеко не завжди можна було верифікувати отримані відомості.

Ключові слова: Гетьманщина, Річ Посполита, Османська імперія, Кримське ханство, гетьмани, козаки, газети.

From the Newsletters on the Initial Period of War between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Ottoman Empire in 1672–1676

In this article, the author examines the newsletters (news, vouchers, information, relays, etc) related to the first year of the Polish-Turkish war in 1672–1676. These documents served as contemporary newspapers, and were more numerous than printed works in terms of both quantity and efficiency. They allow us to reveal the details of the events in the first half of 1672 (before the fall of Kamianets-Podilskiy), during which the Ottoman Empire's vassals — the Crimean Khanate, Moldova, and Wallachia — were actively engaged. At the same time, they vividly reflect the difficult situation in the Right-Bank Hetmanate, which was forced to fight the Polish-Lithuanian

Commonwealth, the Muscovy, and the Ottoman Empire, which led to the outbreak of internecine struggle. Furthermore, the military and political situation in Podillia and unknown facts about the activities of Hetmans Petro Doroshenko, Mykhailo Khanenko, and colonels (Ivan Sirko, Lysytsia, Kyiashko, and others) are presented. It should be noted that, despite the undoubted positive aspects, newsletters have certain drawbacks that affected the degree of their reliability. First of all, this is the use of rumors, unverified second-hand information, although it was not always possible to verify the information received.

Keywords: *Hetmanate, Polish-Lithuanian Commonwealth, Ottoman Empire, Crimean Khanate, hetmans, Cossacks, newspapers.*

© Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024

© Мицик Ю., 2024

Під час роботи в архівосховищах Кракова впродовж 2023–2024 рр., зокрема у відділі рукописів бібліотеки Польської академії наук (далі — БПАН ВР), ми звернули увагу на збірник № 1070 другої половини 17 ст., який містить листування королів Речі Посполитої з гетьманами України, кримськими ханами, московськими царями та дипломатичні інструкції, сеймові щоденники тощо. Особливо зацікавили вістові листи та «новини» (авізи, «летючі листки», відомості, реляції тощо), що тоді слугували своєрідними газетами. Вони містили інформацію передусім про військово-політичну історію, рідше там знаходимо дані з історії Церкви, про стихійні лиха (землетруси, повені, пожежі, пошесті). Нерідко за основу брали послання учасників подій, скорочували приватну інформацію та поширювали далі цей текст. У багатьох містах Речі Посполитої, а також у Стамбулі, Москві, Львові, Батурині тощо, перебували особи (дипломати, шляхтичі, купці, шпигуни), які охоче ділилися отриманою інформацією. Зрозуміло, що ці новини не завжди були достовірними, оскільки рядовий учасник подій нерідко не знав більше того, що бачив на власні очі, тому використовував чийсь свідчення, недостовірні чутки. До того ж часто-густо виявлялася тенденційність авторів. Та й важко чекати об'єктивності від польського шляхтича чи жовніра, які брали участь у придушенні визвольної боротьби українського народу. Попри це вістові листи проливають світло на важливі події, нерідко містять унікальну інформацію, що зумовлює їхню цінність як історичного джерела.

Частину документів збірника № 1070 оприлюднив відомий польський історик й археограф XIX ст. Амброзій Грабовський²⁷⁷. Їх активно використовували польські дослідники, насамперед Януш Волінський²⁷⁸. Українські історики з низки причин тривалий час не могли користуватися цією збіркою та лише в наш час починають уводити її матеріали до наукового обігу.

У публікації містяться лише ті вістові листи й новини, що стосуються початкового періоду

війни між Річчю Посполитою та Османською імперією 1672–1676 рр., а саме перебігу подій першої половини 1672 р. на Правобережній Україні, що передували падінню Кам'янець-Подільського. Українська держава в той період перебувала у складній політичній ситуації. Намагання Речі Посполитої та Московської держави її знищити змушували гетьмана Петра Дорошенка шукати союзника деінде. Зокрема, з 1669 р. таким спільником стала Османська імперія.

Оттоманська Порта впродовж 16–17 ст. проводила експансіоністську політику, тому охоче сприйняла протекцію, що посилювала її позиції у Центрально-Східній Європі. Українсько-турецький союз давав Османській імперії більше шансів на успіх у війні проти Речі Посполитої, тим паче, що остання послаблювалася з часів Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Зіткнення між двома імперіями стало неминучим після поразки об'єднаних сил Дорошенка і кримського хана Селіма I Гірея від військ Речі Посполитої коронного гетьмана Яна Собеського у 1671 р. Значно активізувався пропольські налаштований уманський полковник Михайло Ханенко, суперник Дорошенка у боротьбі за гетьманську булаву. З цього моменту Стамбул розпочинає підготовку до відкритих воєнних дій.

Вістові листи цієї публікації охоплюють період з січня по липень 1672 р. У першому з них (від 05.01.1672 р.) йдеться про контрнаступ Дорошенка, який разом з татарами захопив Тростянець, що був під польською владою. Тут, вірогідно, йдеться про нинішній райцентр Вінницької області. Цей сюжет розвивається в наступних листах із Замостя від 13 і 15 січня (№ 2, 3). Тоді Дорошенко завдав відчутної поразки польським силам і козакам Ханенка. Але вже в листі від 15 січня говориться про те, що Ханенко у свою чергу завдав поразки козакам Дорошенка. Тут особливо цінність мають свідчення про сина Ханенка Павла, який жив у княгині Гризельді Вишневецької (уродженої Замойської), матері короля Речі Посполитої Михайла Вишневецького, і був відправ-

²⁷⁷ Ojczyznie spominki w pismach do dziejów dawnej Polski / ed. Ambrozij Grabowski. Kraków, 1845. T. 2. 275 s.

²⁷⁸ Woliński J. Z dziejów wojen polsko-tureckich. Warszawa, 1983. 233 s.

лений до батька у супроводі пишного ескорту. З інших джерел довідуємося, що перебуванню Павла Ханенка при королівському дворі сприяв колишній гетьман Павло Тетеря (тепер уже брацлавський староста), що йому дякував Михайло Ханенко. У червні 1672 р. гетьманич передав королю Михайлу на сеймі Речі Посполитої присягу козаків Уманського полку²⁷⁹. Потім він лишився при королівському дворі фактично як заручник. Дивно, що про цю постать зовсім не згадується у фундаментальному творі видатного українсько-го історика-генеалога Вадима Модзалевського²⁸⁰.

Лист № 4 стосується переважно тих подій, що відбувалися в сусідній Молдові, хоча в них йдеться і про підготовку турецьких військ до наступу. Про це ж стисло згадується в новині від 21 травня (№ 8). Ці сюжети розвиваються в листі № 5, але тут подіям в Україні відводиться більше місця. Особливо важливими є відомості про вдалий напад кошового отамана Івана Сірка на ординців. Разом із Сірком у цьому нападі брав участь його сват — майбутній молдовський господар Хінкул. Про родичання Сірка з Хінкулом згадується в листі № 7, про який мовиться нижче. Про намір Сірка напасти на Крим сповіщається у листі немирівського підстарости до меджибізького коменданта (№ 6). Але в основному тут йдеться про оволодіння ханенківцями низкою міст Правобережної Гетьманщини, насамперед Уманню, де було схоплено полковника Жеребила.

У листі № 7 розповідається про драматичні події в Корсуні, Летичеві, Чернівцях, згадується про долі полковників Кияшка, Остапа Гоголя (віницький, потім подільський), Костянтина Мигалевського (подільський, потім корсунський). У новині від 24 травня (№ 9) описано нехиті козаків до Ханенка, причому тут знаходимо унікальне свідчення про його походження. Козаки відмовлялися коритися Ханенку, бо «ми цього кушніра не приймемо», тобто вказували на його міщанське походження, до того ж неваговите. І ця інформація вочевидь правдива, бо В. Модзалевський не знайшов ніяких даних про батька Ханенка, а шляхетство його трьох синів було надано їм лише у 1661 р. Йдеться і про посилення Дорошенка та арешт Сірка. Новина з Кам'янця-Подільського від 26 травня (№ 10) сповіщає про події 21–22 травня. Тут йдеться про очікування наступу турків на Рашків, де стояв гарнізон полковника Зеленецького (оригінальна звістка!). Варто додати, що колишній сотенний центр Брацлавського полку — місто Рашків — у 1925 р. було передано Молдовській Автономній Республіці УРСР, а нині воно є у складі самопроголошеного Придністров'я. По-тім наводяться точні дні про безпосередню підготовку турків до нападу на Річ Посполиту.

У новинах від 25 червня (№ 11) розповідається про ординський наскок на Поділля, згадується про перебування Сірка в Могилеві-Подільському. Того ж дня було написано листи летичівського намісника Анджея Кондрацького (№ 13) та подільського хорунжого Войцеха Гумецького (№ 13). У першому листі детально розповідалося про вищезгаданий напад ординців на Поділля, відзначалося, що у ньому брали участь яничари. У другому йшлося про підготовку до війни Кримського ханства, про налагодження його контактів з черкесами, про перехоплення козаками ханського посла до Халіл-паші. Відзначимо, що Гумецький ці відомості отримав з України від підляського старости (?) Станіслава Кароля Лужецького. Днем пізніше датована новина з Ясс (№ 14), де мовиться про наскок і вперше сповіщається про намір турків захопити Кам'янець-Подільський. Лист Заблоцького (№ 15) кінця червня інформує про підхід військ Дорошенка з союзними турками й татарами під Умань і про переправу турецького війська на лівий берег Дунаю. Нарешті два останні документи датовані 19 липня. Це новина (№ 16) і лист невідомого до коронного польного гетьмана князя Дмитрія Вишневецького (№ 17). Останній був написаний «товаришем». Так у Речі Посполитій звичайно окреслювався шляхтич, член певної хоругви, щоб відрізнити його від рядових жовнів. У цих документах йшлося про поразку Речі Посполитої під Четвертинівкою від військ Дорошенка, причому документ № 17 написаний безпосереднім учасником битви.

Таким чином, наведені джерела подають досить детальну картину першого півроку польсько-турецької війни 1672–1676 рр., повніше розкривають підготовку до неї Оттоманської Порти, становище Правобережної України. Вони висвітлюють подробиці біографій гетьманів (Петро Дорошенко, Михайло Ханенко), полковників (Іван Сірко, Лисиця, Кияшко) та інших. Додамо, що звичайні тогочасні скорочення як-от: й. м. — його милість, й. к. м. — його королівська мость, й. кн. м. — його князівська мость, п. — пан, нами не розкриваються.

* * *

ЛИСТИ

№ 1

1672, січня 5. Пілашковичі. Новина.

«5 січня 1672. З Пілашкович, де тоді була резиденція його мості пана гетьмана.

Сумні новини принесено сьогодні з України. Дорошенко з усією своєю потугою, перейшовши Буг, підступив з татарами під Тростянець в день святого Яна. Вони вдерлися в місто, забрали всіх

²⁷⁹ Бібліотека-музей князів Чарторийських (Краків). ВР. Спр. № 3912 IV. С. 27, 41–42, 93.

²⁸⁰ Модзалевський В.Л. Малоросійський родословник. Т. 5. Ч. 3. Київ; Санкт-Петербург, 2004. С. 46–47.

коней, дуже багато порубали наших. Було там вісім хоругв, полк його мості пана коронного крайчого [Вацлава Лещинського] і драгуни його мості пана гетьмана. Трохи їх відступило до маленького замку, але там ні води, ні куль не мають. Двоє з них, поранені, вночі з замку перебралися на балуку(!) через неприятельський табір до його мості пана Вижицького. Пан Домбровський, товариш його мості пана крайчого, і пан Гумецький два дні штурмували місто. Всієї потуги Дорошенка з ордою дванадцять тисяч. Його мость пан Вижицький пішов з Шаргороду під Бар. Козаки Ханенка на відсіч не хочуть йти, а наші сили слабкі, про відсіч через найбільш внутрішні струни милосердя Бога волає його мость пан Вижицький, а у нас ні жовнірів, ні грошей нема. З міст війська не сміємо гуртувати, бо і мало їх і певно до них не повернулися б, хоч і в містах їм буде тяжко, особливо з кіннями, для яких не приготували сіна, бо зима застала їх у таборі. Його мость пан гетьман часто пригадає як їх два рази наші вигнали з Тростянця в поле і багато неприятеля полягло, але від подальшої потуги зазнали поразки. В інших гарнізонах грошей, куль і пороху не мають. Певно підніметься дух у татар, якщо їм раз пощастило. В містах селяни й козаки (...) *ши, скільки разів це публічно оголошували. [...] Тисяча татар пішло до Паволочі, бо їм хтось сказав, що литва з Пивом йде від Полісся».

(БПАН ВР № 1070. Арк. 441 зв. Тогочасна копія)

№ 2

1672, січня 13. Замостя. Новина.

«З Замостя 13 січня.

Я застав у Замості новини, котрі прийшли з України і з Москви до її мость княгині, і виписую їх. Дорошенко після приходу понад десяти тисяч орди зібрав близько десяти тисяч козаків і підступив під Тростянець, де був Ханенко з кількома сотнями кінноти і чотири хоругвами кінного війська, котрих обложив. Ханенко, вчинивши виласку з понад сотнею людей, заподіяв неприятелю чималі втрати, але і в своїх поніс не менші. Пораховано, що по тисячі людей полягло як з боку Дорошенка, так і нашого. Бо крім наших людей у хоругвах зібралось до кількох тисяч з цього міста Тростянця, котрі й дали бій, але наші не витримали, їх вибили з міста і вони мусили відступити до малого замку. Але дали знати наміснику, пану Вижицькому, і далі послали до самого пана Вижицького, найбільше пишучи, щоб їм було дано сил і про відсіч. Їм було послано достатньо куль [...]. Про що Дорошенко зрозумівши з перехоплених листів, відступив зі своїм військом від цього Тростянця. У цьому найбільшій шкоді зазнав Ханенко з нашими хоругвами, бо у них забрали їхні коні і речі, коли вони відступали з містечка до замку [...].»

(БПАН ВР № 1070. Арк. 442. Тогочасна копія)

№ 3

1672, січня 15. Замостя. Новина.

«З Замостя 15 січня 1672.

З України пише пан Прушковський, котрий залишається в Стіні, що козаки напали на хоругви, які були при ньому і вбили кількадесят людей. Але у самих козаків втричі більшими були втрати, а решта втекла. Також Ханенко дав добру відсіч Дорошенку з татарами, що вони відступили на понад десять миль. Але бояться нового їх наступу. Син Ханенка відправлений від її мость княгині (де досі жив) до батька дуже порядно, з кількадесятьма кінних в ескорті, гарно вдягнений. Й інших козаків при ньому вона також вдягла, обдарувала і відправила до князя польного гетьмана (Дмитро Єжі Корибут Вишневецький. — Ю. М.), а він резидує в Ляхвицях. Київські депутати, їдучі на сейм, прибули до її мость княгині. Пан Коваловський, ловчий, і пан Чаплич, київський підстолий, пан Олізар, обраний послом, мають між собою суперечності, заради яких їде пан Коваловський».

(БПАН ВР № 1070. Арк. 452 зв. Тогочасна копія)

№ 4

1672, лютого 1. Ясси. Новина.

«Під датою 1 лютого 1672 з Ясс.

У ці дні ми мали відомості з Порти щодо господарської трансакції перед султаном, що колишній господар Дука в Адріанополі вже добре свою справу відправив. А повертаючись до Ясс, зустрів на дорозі посланців, які їхали з Молдовської землі зі скаргою на нього султану, то їх сплюндрувавши, кількох наказав стратити. Потім став у Бреїлі з умислом збройною рукою до Ясс для поновлення свого права володаря. Але коли про це довідався султан, наказав його знову привести до себе. Він тепер є в страху, бо і силістрійський паша тримає сторону народу. Однак скоро побачимо хто буде паном цієї землі. Все посольство вирішало, що жодною мірою не хоче бути в підданстві цьому володарю, навіть якби їм прийшлося до останку загинути. [...] Про турка тепер тихо, хіба що паша наказав, щоб Молдовська земля готувала 20 возів ячменю, стільки ж борошна та іншого провіанту, а в Кічанові магазин або швидше склади наказав будувати. [...].

З Могилева. Нашим жовнірам, які втікають до Молдови, платять по два левка на тиждень [...].»

(БПАН ВР № 1070. Арк. 442. Тогочасна копія)

№ 5

1672, березня 6. Язловець. Новина.

«З Язловця 6 березня.

Господь Бог знає, що буде діятися, коли турок неодмінно намірився з нами воювати. Він за Дунай переправив чимало гармат і татар мають напоготові. А інші татари на минулому тижні галасували у Підліссі (Podlęsiu). У нас хвала Господу Богу було тихо і далі нас збереже Господь Бог. Господар

Дука уже уфундувався на господарстві через що великий галас, коли він дав силістрійському паші 500 мішків левків або пангів (rangów). І до того в хаколових (?) селах дозволив йому взяти до неволі 500 людей. Окремо дозволив татарам брати ясир і вони набрали немало. Це почувши, Хінкул з'єднався з Сірком і вдарив з 5 000 на Ясси та сильно пограбував. Далі побачимо, що буде. Наше військо вже було відступило з України на Поділля для відпочинку до двох тижнів. В Покутті мають залишатися до п'ятнадцятого числа цього місяця, а потім є наказ, щоб поверталися в Україну».

(БЧ ВР. № 1070. Арк. 473 зв. Тогочасна копія)

№ 6

1672, квітня 23. Немирів. Лист немирівського підстарости до меджибізького коменданта.

«Копія листу його мості пана немирівського підстарости до його мості пана меджибізького коменданта 23 квітня 1672.

Умань зовсім недавно піддався на ім'я його кор. мосці, спочатку мавши битву у понеділок на другий день після великоддя від раннього обіду до ночі. Уманці вбили насамперед Суліцина (Sulicina), свого наказного гетьмана, потім вбили одні сердюків, а інших роззброїли. Також Жеребила, найбільшу довірену особу Дорошенка, закували, котрий вже під час замішання втік за місто, його потім вночі з вогнем шукали і знайшли. Те саме вчинили Корсунь, Канів, Черкаси, піддаючись під протекцію їх мостей панів вождів, як його мості пана регіментаря, так і його мость пана запорозького гетьмана. Цього Жеребила ці ж уманці мають везти до його кор. мості, котрі були у його мості пана регіментаря. Але відбулася військова рада, вирішили зараз же йти вглиб з двох боків тільки обложивши Кальник, тепер це відмінилось. Вже його мость пан регіментар мав виступити під Кальник сьогодні або вчора. Виступив з Немирова з військом, щоб тут міг нападати доти, доки не підійде більше нашого війська. А сам пан запорозький гетьман йде просто до Умані, щоб відібрати його на милість й. к. м. На Задніпрі там само вчинила вся чернь. До котрого (!) Солонина, відізавшись на ім'я й. к. м., обложив Многогрішного в Батурині, про котрого непевні вісті, але (...) * чутка нібито до цього ж часу він вбитий Сірком. Сірком в диких полях пішов на кримську орду з наміром взяти на допомогу калмиків і напасти на Крим. Дай Боже, щоб це сталося».

(БПАН ВР. № 1070. Арк. 481–482 зв. Тогочасна копія)

№ 7

1672, березня 30. Кам'янець-Подільський. Новина.

«З Кам'янця під датою 30 березня.

Вчора прийшли посли від Ханенка до його мості пана підляського, регіментаря військ й. к. мості, просячи, щоб збирав війська, маючи

нагоду вчинити експеримент з ордою, котрої небагато. Тоді вийшов наказ хоругвам, щоб 19 березня зібралися під Летичевом. Ці ж привезли автентичний універсал Дорошенка, котрий бунтує козаків Ханенка і чернь, аби до нього, а не до Ханенка, збиралися, обіцяючи їм свою ласку. Хінкула, Сірка як свого свата (бо свою дочку видав за Сіркового сина) посадив на Молдовському господарстві, як чути. Його мость пан підляський, регіментар війська, за послами Ханенка прибув до Кам'янця. Посли дають знати, що чернь Дорошенка забила двох своїх полковників Ганібила (Hanibylę) (Жеребила?) корсунського і Гамалію паволоцького, також корсунського писаря. Орду по містах не пускають зовсім, прислали до Ханенка просячи про швидку допомогу. Також послали і до пана Пива, щоб якнайшвидше наступав на Корсунь. За цим присланням Ханенковим пішов з військом його мость пан підляський в Україну, але з початку пішло якнайшвидше кілька хоругв, бо так просив Ханенко. Кияшко також був у Ханенка і затаєє військо на його ім'я в Черніївцях. Все наше військо рушилося і мало стати вчора під Летичевим. Кияшко перейшов на наш бік і виконав присягу на вірність королеві його мості перед Ханенком, за котрого [Кияшку] клопочеться, щоб його мали за свого і затаєє в Черніївцях на ім'я короля його мості. Гоголь з Костянтином пішли з Ясс з господарем Дукою до Валахії. Твердять, що двадцять тисяч турецького війська нібито мали переправлятися на цей бік Дунаю. Але чути, що воно дуже нужденне, ледь не повернулося».

(БЧ ВР. № 1070. Арк. 473 зв. Тогочасна копія)

№ 8

1672, травня 21. Кам'янець-Подільський. Новина.

«З Кам'янця 21 травня.

Пишуть, що молдовські бояри послані до господаря повернулися до султана. Кажуть, що найвищий візир вирушив [в похід], але в якій потузі не можуть знати».

(БЧ ВР. № 1070. Арк. 498. Тогочасна копія)

№ 9

1672, травня 24. Брацлав. Новина.

«З Брацлава 24 травня.

Його мость пан регіментар ще залишається на своєму старому місцю в Немирові. Ханенко ж дуже м'яко поводився з фортецями, які обсажені були вояками Дорошенка. [Вони йому не підкорялися], хоча він пробачив їм за їхню прихильність, але побачив, що без нашого війська не можна нічого вдіяти. Коли ж голосно казали, що ми цього кушніра не приймемо, хіба що його королівська мості будемо служити, і він мусив з нічим відступати до Ладижина. А між тим Дорошенко зміцнюється і хоча вийшов з Чигирина

до Островка, тепер однак поставив у Чигирині гарнізон з двох тисяч турків, а ще вісім тисяч мають прийти до нього. Білгородська, Буджацька орда скоро (?) сподіваються на Україну. Про Сірка теж відомість, що московити із старої неприязні схопили його і поправили до царя. Він був пустився до калмицьких татар, прагнучи їх затягнути і про Крим подумати, але йому мали перекрити шляхи і взяли його. Листи Дорошенка писані до турецького султана були перехоплені людьми Ханенка. В них Дорошенко пише, обіцяючи туркам частину України за допомогу(?)».

(БПАН ВР № 1070. Арк. 498. Тогочасна копія)

№ 10

1672, травня 26. Кам'янець-Подільський. Новина.

«Знову з Кам'янця 26 травня.

21 травня в минулу суботу перед вечором прийшов до нас під місто регімент його мості пана Денгофа, котрий був над гарнізоном в Рашкові. Цього ж регіменту його мость пан майор сказав нам, що в шести від Рашкова в Тягині бачили шість тисяч турків, котрі були у великому страху, що не тільки вдень, але й вночі не розсідлували коней і чатували, взявшись за віжки. Ханенко поставив у Рашкові Зеленецького з кількома сотнями козаків.

22 травня приїхав один вірменин, значний кам'янецький купець і міщанин. Його допитали старші пани, тобто від пана коменданта. Він сказав, що по обох берегах Дунаю стоять турецькі війська і щоденно по кількасот переправляються через Дунай. Власне під Кам'янцем наміряються зібратися, однак мають йти під Окоп. Кількасот наметів вже бачив на цьому боці Дунаю. В цей час було війська, як він вважає, понад двадцять тисяч, але щодня їх прибуває. З Хотина привезли якогось француза, котрого турки схопили на морі і він був у них в'язнем. Цей каже те, що бачив і був між цими військами, коли їх у півтора милях від Адріанополя переписували, рахує це військо на сорок тисяч, не рахуючи того, що прибувало.

Цей же бачив міст через Дунай і скрізь у Молдовській землі на переправах будуються мости і готують провіант. Його мості пану підляському добре ведеться, хоча не у великому ескорті жовнірів, бо лише з трьома хоругвами залишається під Кам'янцем. Однак скоро прибуде нашого війська до його мості, як тільки Кальник і решта України схиляться до нас [...]

(БПАН ВР № 1070. Арк. 498 зв. Тогочасна копія)

№ 11

1672, червня 25. Меджибіж. Новина.

«З Меджибіжа 25 червня 1672 року.

Підтверджують відомість з Бару від 23 ц. м. про прихід орди в Україну, котра 20 числа йшла біля Вінниці, Ніжановиць і тут, йшли до Браїло-

ва. В перший набіг напало кілька тисяч під Немирів. Після їхнього відходу наш гарнізон відтіля вийшов, почувши про велику потугу кримського й турецького війська, боячись що не зможуть витримати велику неприязельську потугу, бо від них міщани цієї ж ночі повтікали до лісів. Взввши відомість, що його мость пан регіментар мав раду щодо цієї орди і тоді ухвалили, щоб польське військо залишалися на квартирах. Сам його мость пан регіментар мав залишитися в Брацлаві з полком князя Острозького, а його мость пан Прушковський з полком й. к. м. — в Ладижині. Про московське військо є відомість, що воно стоїть над Дністром, а Сірко в Могилеві, маючи пильне око на Чигирин. Він чекає тільки того, щоб ця орда оголосила і щоб її більше прийшло. Тоді Дорошенко, який теж сподівався орди, вийшов би з Чигирина.

Пост скриптум. Білгородська орда з турками, також нуредін-солтан прийшли і зараз же Дорошенко з'єднався з ними коло Кальника й Немирова. Йдуть на Вінницю. Його мость пан підляський певно пішов з військом в Подністров'є і при Ханенку залишив кілька хоругв. Ханенко послає до короля й. м., просячи про допомогу. З Ясс. Війна неодмінно почнеться, бо турецькі війська збираються. Подають, що за вісім днів мають стати, тільки чекають польського посла (котрого до них відправили, пана Бейковського, що був радником (consiliatorem) союзу). Назустріч йому на хотинський кордон послали чауша, щоб швидко спішив. Молдовани чекають на останню декларацію виходу в поле коли вже військові спорядження і фінанси були готовими.

(БПАН ВР № 1070. Арк. 507 зв. Тогочасна копія. Інший список зберігається в ДА у Кракові. Ф. «Зібрання Піночі». № 372. Арк. 228)

№ 12

1672, червня 25. Кам'янець-Подільський. Вістовий лист подільського хорунжого Войцеха Гумецького.

«Копія вістового листу з Кам'янця 25 червня 1672.

За листовне навідання вельми вдячний в. м., м. м. пану. А що мені в. м., м. м. пан, зволив писати у своєму листі про авізи, у нас всі співають пісеньку, що буде турецька війна, оскільки є всіляка поганська готовність. Від його мості пана підляського з України мав відомість, що кримський хан погодився з черкесами і обіцяє прийти до нас після перепочинку коней. До Халіл паші він відправив одного мурзу з упоминком для нього — черкешенкою. На цього мурзу напали козаки в Кочубеї, вбили самого мурзу і ханського писаря, а інших взяли в полон. Тоді Ханенко послав цих полонених до й. к. м. разом з великою торбою листів, з яких й. к. м. може поінформуватися про неприязельські наміри. Черкешенку Ханенко відіслав

королеві її мость. Сірко за Дніпром звільнений з ув'язнення, став задніпровським гетьманом.

Войцех Гумецький, подільський хорунжий».
(БПАН ВР. № 1070. Арк. 508. Тогочасна копія)

№ 13

1672, червня 26. Летичів. Вістовий лист летичівського намісника Анджея Кондрацького.

«Копія відомостей з Летичева 26 червня.

В. м., м. м. пану, повідомляю, що в суботу стала у нас велика тривога, бо у четвер і п'ятницю прийшло 3 000 орди і 2 000 яничарів до Кальника і дуже велика тривога сталася в Україні. Мусило наше військо, яке рушило з табору в поля, відступити, а по містах позакриватися при деяких фортецях і щоденно в обережності виглядати орду і по селах не сидіти людям та шляхті в домах. Бо це певно, що вже орда в Україні з'єдналася з Дорошенком; і не тільки орда, але й турки вже на цьому боці Дунаю. Котрих вже щоденно сподіватися треба, особливо орди, яка має розділитися на три частини в чамбул і певно в ці дні мають пустити загони. Котрих вже не чути і, не покладаючись на сторожу, щоденно своїми очима треба її виглядати.

Анджей Кондрацький, летичівський намісник».
(БПАН ВР. № 1070. С. 508 зв. Тогочасна копія)

№ 14

1672, червня 27. Ясси. Новина.

«З Ясс 27 червня.

Явно кожному, що турецький султан з великим візиром веде військо і за кілька днів стане біля Дунаю, а після святого Петра руського зразу має вирушити під Кам'янець. У них добре приготування і так думають, що з цією атакою недовго затримуються. Кримський хан вже тринадцять днів як з кримськими ордами вийшов з Криму. Частина турецького війська з двома пашами переправилися через Дністер, взявши з собою кілька тисяч піхоти яничар і всю буджацьку орду, пішли до Чигирини на допомогу Дорошенку. Там вони з'єднаються з ханом і нападуть на Корону Польську. Тим часом великий візир підступить під Кам'янець і буде його штурмувати. Треба б місто завчасно зміцнити провіантом, гарматами і порохом, щоб воно могло втримати такі стусани. Бо чимало потуга туди прийде, також і посполите рушення треба, щоб воно якнайшвидше стало коло Львова, громило татарські загони, поки до них прийде інша допомога».

(БПАН ВР. № 1070. С. 508 зв. Тогочасна копія)

№ 15

1672, червня 29. Меджибіж. Вістовий лист меджибізького коменданта Станіслава Заблоцького.

«Копія відомості з листу з Меджибіжа 29 червня.

Що маю свіжих відомостей з України, це повідомляю в. м., м. м. пану. Достовірно, що Дорошенко коло Умані став табором, маючи при собі орду, яка вийшла під сто тисяч з двома пашами. Оскільки нам загрожує така ординська потуга, яка вже тут, в Україні, як дома, треба нам бути постійно обачними. Я послав своїх певних шпигунів, що нового вони принесуть, повідомлю.

Станіслав Заблоцький, меджибізький комендант».

(БПАН ВР. № 1070. С. 509. Тогочасна копія)

№ 16

1672, червня 30. Могилів-Подільський. Новина.

«З Могилева 30 червня.

Дорошенко стоїть у одній чи півтори милі від Умані, звідки часто нападає роз'їздами, але його не раз били уманські козаки. Війська має при собі разом вісім тисяч з турками, козаками й татарами. Видав свої універсали до міст, щоб йому знову піддавалися. Цей універсал перехоплений і у його мості пана регіментаря залишається. Московське військо мало переправитися через Дністер з Ромодановським, з ним повинно бути двадцять тисяч. Сірко теж на Запорожжі має трохи московського війська, при Ромодановському крім московського війська мають бути задніпровські полки, котрі йдуть нам на допомогу. Халіл-паша стоїть під Кілією і кілька тисяч війська, котре має піти до Дорошенка. Його мость пан регіментар добре укріпивши гарнізонами Умань, Брацлав і Ладижин, сам прийшов під Могилів. Дурак з Хінкулом пішли для ліпшої відомості, уже повернулися і сказали, що турок цілком готується воювати. З тих хоругв, котрі прийшли під Могилев з його мостю паном регіментарем переправилося в Молдовський край з його мостю паном Павловським і його мостю паном Лаським 600 жовнірів, де набравши бидла й овець, повернулися. Знову 28 червня пішли тринадцять рот у Молдовський край, але їм послужило щастя абияк. Деякі дістали бидла і овець, однак піхота, котрій дісталось двісті голів бидла, вийти не могли, бо кількадесят піхоти було при цьому бидлі. Каралюсі (Karalusię) напавши, відбили своє бидло і потріпали наших. 29 червня єврей-перекладач Іваницький повернувся з Кілії, котрий на власні очі бачив, що двадцять дев'ять галер приплило до Кілії, навантажені лише ядрами, порохом, ланцюгами і гарматами, на кожній галері по триста яничарів, по чотириста невільників, котрі працювали веслами. Халіль-паша має сорок дві тисячі війська і стоїть там, де збудований міст. Білгородська орда не пристала до нього, котрі сліпих і хромих залишивши в домах, вийшли. Турки, котрих шість тисяч зимувало в Умані, повернулися додому через нездорову воду, їх багато поздыхало».

(БПАН ВР. № 1070. С. 509. Тогочасна копія)

№ 17

1672, липня 19. Бар. Новина.

«Різні авізи про поразку наших під Четвертинівкою.

З Бару 19 липня 1672 року.

Повідомляємо в. м. пану, що вчора рано наше військо за Четвертинівкою до Батога розгромлено. А це сталося так, як ці втікачі кажуть, хоча різно, що й. м. пан регіментар з Ханенком послали одному полковнику на відсіч, але він, не довіряючи своїм силам, відступив і гарнізон з одного містечка, звівши з Ладижина, прогнав цю орду, котра на нього напала, аж за Буки. Ханенко пішов до Ладижина з усіма своїми вояками, сказавши й. м. п. регіментареві, що війни не буде, оскільки ми татар прогнали. На це й. м. п. регіментар сказав, що треба бути обережним і на тому місці залишився надовго. Коли орда почала переправлятися. Ми ж їх зможемо при милості Божій зараз прогнати і так сталося, бо кілька разів потужно її тиснули. Але їх більше прибуло з другого берега. Було наказано нашому війську вже не битися, а відступати. Цей відступ був у доброму порядку і нашим зовсім не шкодив неприятель, аж поки під Четвертинівкою наші стали переправлятися. Там всі драгуни й. м. пана Лінкальза загинули. У самому містечку орда багато наших порубала, а пізніше кілька хоругв, котрі йшли в резерві, всі полягли. Все військо пішло одні до Ладижина, інші до Тульчина, але й досі невідомо, кого Господь Бог зберіг від смерті.

З Брацлава 19 липня. Від й. м. пана коменданта повідомляю в. м. пану, що й. м. пан підляський з Ханенком під Ладижином пішов вчора під Четвертинівку, де натрапивши на неприятеля, вдарив, але програв битву і мусив втікати під Ладин. Неприятель їх гнав і куди повернув один Господь Бог знає. Ханенка ще не могли знайти. Дорошенко з турками виступає на тому боці Бугу, а татари на цьому боці. Господь Бог знає як ми тут залишились, бо вже місцеві шляхи відрізані (?). Про дії Дорошенка нема відомостей.

Оказія для удару по неприятелю. Були до наших листи від серденят, послані через одного козака. В цих листах писали до Ханенка, запевняючи його, що якби наші вдарили на неприятеля, вони б мали в тилу турків і Дорошенка, але на(...)*, тільки наших в то подати».

(БПАН ВР № 1070. Арк. 522. Тогочасна копія. Інший список зберігається у Держархіві (Краків). Ф. «Зібрання Піночі». № 372. Арк. 231)

№ 18

1672, липня 19. Бар. Лист одного товариша до князя Димитрія Вишневецького (?).

«Копія листа одного товариша до князя й. мості, котрий був у цій битві під Четвертинівкою.

Думаю, що в. кн. мость уже маєш досконалу реляцію про значну поразку на Батозі, однак

і я з моєї повинності опишу те, що з нами діялося і в якому становищі є тепер військо. Насамперед коли ми йшли з-під Бару під Ладин і приходячи під Ладин, були у трьох милях від Ладижина, то стали на попас. Тут дає знати Ханенко, що орда обложила один запорозький полк в містечку Четвертинівці. Ми негайно вирушили і пішли просто до Ладижина. Там ми застали Ханенка, який вже був готовий з табором в полі. Ми поставили свій табір під Ладижином і пішли на цілу ніч. Прийшли ми до орди вже темної ночі, тому чекали світанку. Коли почало розвиднюватися, й. м. пан регіментар дав знати і наказав мені вдарити на неприятеля. Його ми потужно відтіснили на той бік переправи, дали відсіч запорожцям і з'єдналися із своїми козаками. Однак три тисячі орди не хотіли відступити від цієї переправи. Потім знову цей же п. регіментар наказав мені переправлятися із полком в. кн. мості. Як ми вдарили, то загнали їх в Буг, вважай в сам козацький табір і між турецькі намети. Бо коли ми йшли через Буг, по нас з табору били з гармат і не тільки гарматні, але й мушкетні кулі нам шкодили. Коли ми після цієї вікторії почали йти з поля, було дано знати нурадин-солтану, що хан вже в милі і тут же до хана прийшло вісім тисяч добірної орди. Тоді вони почали переправлятися через Буг до нас в кількох місцях, а інші не обираючи броду, вплав пішли до нас. Всією потугою вони вдарили на нас, але не можучи зразу розірвати нас, мали з нами бій на добрі півмилі. Тоді наше військо досить добре трималося. Боронилися полками, відступали і билися, помагаючи один другому. Але коли ми вже переправлялися через річку Батог, там під час загального замішання вони вдарили на нас, прагнучи розірвати. Але на переправі коло грельбельки був спішений полк й. мості пана польного писаря (Стефана Станіслава Чарнецького. — Ю.М.). Військо ж, котре було вже змішане на цій переправі, пішло в розсипну, а цей полк загинув, бо з них втекло лише семеро. Там попрощалися п. Попіль, пан Вожецький, пан Кошовський і пан Рончковський і подякували за компанію знаку в. князівській мості; також рядової челяді понад двадцять. Ми ж зразу пішли до Ладижина і кілька днів нас навколо Ладижина облягала орда. Вона стоїть турками і з Дорошенком під Керзнівкою (Kierznówka) у півтора милі від Ладижина; зовсім понищила нам пашу для коней [на той випадок], якщо цілком вийде тамтешнє військо й піхота. Тому п. регіментар прагнучи, щоб їх мость панове гетьмани якнайшвидше дали нам допомогу, попросив мене, щоб я про все розповів й. м. п. маршалку, бо якщо протягом двох-трьох тижнів не буде нам допомоги, то певно загине все це військо. Ханенко, не чекаючи нас під час цієї оказії, тікав з табором. Врешті разом зі своїми козаками, табором і артилерією втік спочатку

до Ладижина, а тепер він є з нами в облозі. Але бачу, що з нього мала допомога Речі Посполитій, бо нема у нього своїх людей і двох тисяч. Всі городи піддалися Дорошенку крім Ладижина, Брацлава й Умані, але думаю, що й Умань скоро брикне до цього підданства городів. Початком цього був брацлавський полковник Лисиця, котрий першим піддався в Тульчині. Що я призабув, то вчиню добру усну реляцію вашій князівській мості».

(БПАН ВР. № 1070. С. 522–522 зв. Тогочасна копія)

ДОДАТКИ

РЕГЕСТИ ЛИСТІВ В. БОРЕЙШИ ДО ПІДКАНЦІЕРА і ПОЛЬНОГО ГЕТЬМАНА ВКЛ МІХАЛА КАЗИМИРА РАДЗІВІЛА (АРХІВ ГОЛОВНИЙ АКТИВ ДАВНІХ У ВАРШАВІ. Ф. «АРХІВ РАДЗІВІЛІВ». ВІДДІЛ 5. № 1156)

№ 1

1672, квітня 15. Варшава.

4 000 молдаван піддалися нашим і є при Ханенку. Вони радять зруйнувати міст через Дунай, який збудували турки. З Ясс прийшло понад 6 000 яничар, але невідомо куди мають йти. Вісті з України. Нашому війську щастить, часто перемагають козаків. Немирів вирубали, Кальник обіцяє піддатися, чимало козаків переходить на бік Ханенка. Пан підляський з Ханенком йдуть під Чигирин, що дуже не смакує Дорошенку, у якого мало війська. Орди тільки 500 кінних, жодних підкріплень не дали. Що бачачи козаки, полками відходять від Дорошенка, особливо Черкаський і Корсунський. Дорошенко думає схилитися на бік к. й. м. і тому наказав звільнити від ув'язнення дружину Ханенка. Зичить згоди з Ханенком.

№ 2

1672, квітня 22. Варшава.

Новини з пошти. 30 тисяч кінноти і 60 тисяч піхоти вийшло з Константинополя, йдуть на Україну. Вишло також 3 тисячі галер з провіантом, а кількості гармат, стрілами. Міст через Дунай побудували на 100 «штуках». Молдавани біля Кам'яця забирає бидло. Дорошенко з Ханенком приходять до приязні, домовляються про булаву, Ханенко також сватає «дочку Дорошенка за свого сина». Султан декларував через свого посла Барана Штума (Barana Sztuma) 12 000 війська і послав на угорські кордони.

№ 3

1672, червня 3. Варшава.

Лист Дорошенка до візира латиною, в котрому повідомляє про наші війська, просить допомоги. На це йому відповіли, що «важко селянину з бандолетів стріляти» (?). Каліські (?) посли повідомляють, що Ханенко під присягою сказав, що нібито хтось дав Дорошенку 10 тисяч золотих, але з ордами не наступав.

№ 4

1672, липня 27. Варшава.

Бізинський їде до Туреччини. Вчора прийшла пошта до короля, що хан з ордами увійшов в Україну і стоїть під Чигирином, але цьому не вірять. Візир з 100 тисячами йде через Дунай до Кам'яця.

№ 5

1672, червня 1. Варшава.

Дорошенко з ханом і двома господарями стоять з військами в Україні. Приїхав син Ханенка. Завтра буде мати аудієнцію у короля. Просить щоб король мав особливий респект і щоб козацькі хоругви були включені в кварцяні роти для отримання грошей.

REFERENCES

- Grabowski, A. (Ed.). (1845). *Ojczyznie spominki w pismach do dziejów dawnej Polski*. (Vol. 2). Kraków [in Poland].
- Modzalevskiy, V. L. (2004). *Malorosiyskii rodoslovnik*. (Vol. 5, is. 3). Kyiv; Sankt-Peterburg [in Ukrainian].
- Woliński, J. (1983). *Z dziejów wojen polsko-tureckich*. Warszawa [in Poland].

Дата надходження до редакції: 07.08.2024 р.

Дата схвалення до публікації: 26.08.2024 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)